

KAZAK TİYATROSUNUN OLUŞUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Bahadır GÜCÜYETER

Özet: İnsanoğlu, ilkel çağlardan başlayarak düşüncelerini anlatmak için çeşitli yollar denemiştir. Bu yollar içerisinde tiyatro, gösteriye bağlı bir sanat olmasının sağladığı etkileme gücüyle öne çıkmıştır.

Edebî türler içerisinde iletişim aracı olarak da etkin bir işlev görebilen tiyatro, Kazak toplumunda çeşitli sebeplerle geç bir dönemde ortaya çıkmış ancak daha sonra hızlı bir gelişim kaydetmiştir. Kazak toplumunda tiyatronun ortaya çıkışının gecikmesinin sebepleri ve Kazak tiyatrosunun kuruluşu ve gelişimi bu çalışmanın temelini teşkil etmiştir. Çalışmada sırasıyla Kazak tiyatrosunun oluşumuna ve gelişimine yardım eden etkenler, Kazak edebiyatında tiyatro ve tiyatro eleştirisi türünde eser veren sanatçılar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda Kazak tiyatrosunun ilk eserleri kronolojik olarak verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tiyatro, Kazak, Kazak tiyatrosu.

An Overview of Formation in Kazakh Theatre

Abstract: Mankind has tried several ways to express their thoughts since the primitive ages. Among these ways, the theatre has come forward by the power of influence of being an art of demonstration.

Among literary genres, theatre, which can also function as a communication tool, emerged in the Kazakh society in a later period for various reasons but then has made a rapid progress. The reasons for the late emergence of theatre in the Kazakh society and the establishment and development of Kazakh theatre is the basis of this study. The factors that helped the formation and development of Kazakh theatre, the artists who constructed works in theatre and theater criticism at Kazakh theatre are examined in the study. At the end of the study, first works of Kazakh theatre are given in a chronological order.

Key words: Theater, Kazakh, Kazakh theater.

Sahne İlk Adımlar

İnsan geçmişten bugüne kendi hikâyesini çeşitli şekillerde anlatmaya çalışmıştır. Bu anlatımlar içerisinde diğerlerinden bir adım öne çıkan ise tiyatro olmuştur. İlk olarak Eski Yunan'da “yaşam” anlamına gelen “drama” kelimesi anlam genişlemesi yoluyla "sahne oyunu, dramatik sanat, hayat olaylarını sahne oyununa dönüştürme" gibi anlamlar kazanmıştır (Şimşek, 2007, s. 395). Drama kelimesinin yanında daha sonra “theatron” sözcüğü kullanılmıştır. Aristo tarafından “katharsis (arınma)” için önemli bir vasıta olarak görülen tiyatro, ilk çağlardan bugüne kadar önemli bir gelişim göstermiştir.

Diğer başka türlerde olduğu gibi tiyatro türünde de toplumların gelişim süreci birbirine benzer bir seyir takip etmemiştir. Batı kültürünün bir yansıması olarak ortaya çıkan tiyatro, tür olarak Doğu toplumlarında çok daha sonraki dönemlerde görülmüştür. Tıpkı “roman” gibi, Doğu toplumlarında daha önceleri adı “piyes”, “drama” veya “tiyatro” olan bir tür yoktur, ancak toplumun bu ihtiyacını karşılayan başka tür ve vasıtalar bulunmaktadır¹.

Modern tiyatronun ortaya çıkmasından önce Kazak toplumunda da tiyatronun yerini tutan geleneksel türler mevcuttu. Bu geleneksel türler hakkında Zeynulla Qabdolov (1970, s. 347), “Halk içinde eskiden gelen “oyın-savık” (oyun eğlence programlarında söylenen şiirler), “än men küy” (şarkılar), “jar-jar men bet aşar” (düğünlerde söylenen şiirler), “estirtüv men joktav” (ağıtlar), “aytistar” (atışmalar) ve türlü “tolğawlar” (övgü şiirleri) ile “küldirgi ängimeler” (fıkralar)² bizim edebiyatımızın millî türü olmuştur” diyerek bu konu ile ilgili bilgi vermiştir³.

¹ Osman Turan (2010, s. 400) bu durumu “Karagöz, orta oyunu ve kukla gibi sahne sanat ve oyunları kadim Orta Asya’da, Türk-İslam dünyasında ve Osmanlı İmparatorluğu ülkelerinde ne kadar yaygın bulunduğunu ve yaşayan dil ve edebiyatın da ne derece malı olduğunu biliyoruz. Bu sahne sanatları modern bir tiyatro hâline gelmemiş ise de Türk zekâsı, kültürü ve cemiyet hayatında çok mühim rol oynamış veya millî ruh ve sanat ihtiyacını nasıl aksettirdiğini göstermiştir.” şeklinde açıklamıştır.

² Bu türler, *küldirgi ängimeler* (fıkralar) hariç, içerisinde tiyatroya ait unsurları barındıran nazım türleri olarak dikkat çekmektedir. Geleneksel sosyal yaşam içerisinde meydana gelen bu türler, yapılarında bir izleyici kitlesine hitap etme, rol yapma, canlandırma ve bir mesaj iletme kaygısı bulunması bakımlarından tiyatro türü ile benzerlikler göstermektedir. Küldirgi ängimelerin diğerlerinden farkı ise nesir türü şeklinde olmasıdır.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Tâjibayev, 1971, ss. 5-53).

Kazak tiyatrosunun geleneksel temellerine değinen Reşid Rahmeti Arat özellikle *aytısların taşıdığı* dramatik unsurlara dikkat çekmiştir:

Kazak tiyatrosunun temeli Kazak hayatını terennüm eden halk edebiyatı ve folkloruna dayanır. Eski halk şiirinin bir nev'i olup, bütün bayramlarda ve toplantılarda eksik olmayan “aytıslar” tiyatro unsurları ve dramatik tezatlar ile dolu bulunmaktadır. Sözlerini irticalen söyleyen şairlerin müsabakasına çok defa dinleyiciler de iştirak ederler. Kazak muhitinde tiyatro yerini tutan bu müsabakalara asıl Kazak tiyatrosunun bir başlangıcı olarak bakmak mümkündür (1997, s. 504).

Kazaklar arasında dramatik unsur barındıran geleneksel türlerden biri de *örteke*dir. Öртеке, Kazak millî çalgısı dombırayı çalan kişinin tellere vurduğu parmaklarına iplerle bağladığı keçi kuklasını, dombıra çalarken oluşturduğu hareketlerle oynatması esasına dayanan kukla tiyatrosunun örneğidir (Bekbosın, 2012, görüşme).

Geleneksel kültürün ve halk yaşayışının ürünleri olan türler yerini 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern anlamda tiyatroya bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde Kazakistan'ın çeşitli yerlerinde profesyonel Rus grupları tiyatro faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu tiyatrolardan ilki o sıralar Kazakistan toprakları içerisinde yer alan Orenburg'da 14 Ocak 1869 tarihinde açılmıştır. “Bu tiyatro sahnesinde Polina Antıpevna Strepetova (1850-1903), Vera Feodorovna Komıssarjevskaya (1864-1910), Glikeriya Nikolaevna Fedotova (1846-1925), Viladimir N. Andreyev, Aleksey. L. Vişnevski gibi sanatçılar boy göstermiştir” (Kundakbayev, 1965, s. 7).

İlk tiyatronun Orenburg'da faaliyet göstermesi Kazak halkı arasında tiyatronun yayılmasında da etkili olmuştur. Bu şehrin Asya ve Avrupa'nın birleştiği bir konumda bulunması ve o dönemde bir eğitim ve kültür merkezi olması tiyatronun Kazak halkı arasında tanınması ve yayılmasına zemin hazırlamıştır. Burada görev yapan öğretmenlerin ve öğrencilerin tertip ettikleri eğlence gecelerinde profesyonel tiyatro gruplarından öğrendiklerini uygulamaya başlamaları Kazak tiyatrosunun ilk tecrübeleridir.

1890 yılından itibaren açılmaya başlayan Narodnyı Dom'lar (Halk Evleri) ile Rusların yerleşik eğlence ortamları oluşmaya başlamış, bunu takip eden yıllar içerisinde Semey, Petropavlosk, Verni (şimdiki Almatı) şehirlerinde Rus tiyatroları kurulmuştur. Bu tiyatrolar da Kazak millî tiyatrosunun oluşmasına yardımcı olmuştur (Kundakbayev, 1997, s. 27).

Bu zaman zarfında Rusların yanı sıra Tatar tiyatro grupları da kurulmuştur. Bu tiyatro grupları özellikle Kızıljıar, Semey ve Oral şehirlerinde faaliyet göstermiştir (Kundakbayev, 1965, s. 7). Tatar gruplarının faaliyetleri ve bu grupların hazırladıkları oyunlar Kazak gençlerini millî tiyatronun kurulması ve millî oyunların hazırlanması yönünde de cesaretlendirmiştir.

1890 yılında Semey’de kurulan *Muzıka Jäne Drama Äweskoılarınñ Koğamı* (Müzik ve Tiyatro Meraklıları Derneği) da tiyatroya meraklı insanların bir araya toplanmalarına ve çalışmalarına imkân sağlamıştır (Kundakbayev, 1997, s. 27).

Bu ilk adımların ardından Kazak gençlerinin Abay’ın ölümünün onuncu yılı münasebetiyle bir araya gelerek tertip ettikleri edebiyat gecesi, içinde tiyatro unsurlarını barındırması bakımından önemlidir. Mirjakıb Duwlatov, Kazak gazetesinin 1915 yılında yayımlanan 114. sayısında bu gece ile ilgili şunları yazmıştır:

Bu edebiyat gecesini hazırlayanlar Nazıfa Kuljanova ve Nurğali Kuljanov idi. Bunlarla birlikte bu geceyi hazırlayan Kazak gençleri ve bu gecenin hazırlanmasında emeği olan diğer büyüklerimiz ile bu geceye katılan aksakallarımız, hacılarımız sayesinde edebiyat gecesi oldukça güzel geçti. Bu gece yalnız Kazaklar için değil bütün gelenler için faydalı olmuştur. Ruslar olsun, Nogay kardeşlerimiz olsun bu edebiyat gecesinin bu kadar dikkat çekici olacağını tahmin etmezdik dediler (Negimov, 2010, s. 252).

Bu ilk tecrübelerin ardından Kazak toplumunda modern anlamda ilk tiyatro eserlerinin yazılması ise 1910 yılından sonrasına denk gelmektedir⁴. Bu dönem içerisinde Kazak edebiyatında basılan ilk tiyatro eseri Kölbay Tögüsov⁵ (1884-

⁴ Kazak edebiyatında edebî türlerin ilk örneklerinin tespiti noktasında tereddütler bulunmaktadır. Bu duruma genel olarak Sovyet yönetiminin inkâr politikası yol açmıştır. Ünlü rejisör Rayımbek Seytmetov kendisi ile yapılan söyleşide bu durumu, “Her Kazak Tiyatrosu, medeniyet ve sosyallik Kazak halkına 1917 İhtilali sayesinde gelmiştir, tezini vurgulamaya mecbur bırakılmıştır.” sözleriyle ifade etmiştir (Kayhan, 1997, s. 89). Sovyet siyaseti, edebiyattaki yeni türlerin 1917 Ekim devriminden sonra oluştuğunu ispatlamak için edebiyat tarihlerinde 1917’den önce yazılan ve Sovyet ideolojisi dışındaki eserlere yer verilmesine imkân tanımamıştır. Birçok kaynaktaki Kazak edebiyatında tiyatronun Säken Seyfullin’in ya 1917 yılında yazmış olduğu “Bakıt Jolina (Talih Yoluna)” isimli eseriyle ya da yine aynı yazarın 1920 yılında yazdığı “Qızıl Sunqarlar (Kızıl Kartallar)” isimli eserleriyle başladığı ifade edilmiştir. Bu konuda bk. (Joldasbekov, 1990, s. 325; Kazak SSR İlim Akademisi, 1958, ss. 27-28; Koç, İşina ve Korganbekov, 2007, s. 458). Bu durumun aksine 1971 yılında yayımlanan Kazak Sovet Ädebiyeti isimli eserde Kazak edebiyatında tiyatronun İşangali Mendixanov (1864-1919)’un bir sahneli “Bayğustar” (1910), dört perdeli “Maldıbay” (1912); Kölbay Tögüsov’un “Nadandıq Qurbanı”; Bekmukambet Serkebayev (1892-1976) “Balger” (1914), “Ğazıza”, “Kızıl Buzav” (1912) ile başladığı belirtilmiştir (Karatayev, Nurtazin ve Kıyrabayev, 1971, s. 25). Kazak tiyatrosunun ilk örneği olarak belirtilen “Nadandıq Qurbanı” isimli eser basılmış bir eser olması sebebiyle ilk tiyatro eseri olarak tespit edilmiştir. Niğmet Ğabdullin bu eserin ilk olarak Ayqap’ta yayımlandığını belirtmiştir. Ancak Ayqap gazetesinde yapılan taramada bu esere rastlanamamıştır.

⁵ Seräli Kojamkulov yazarın soyadını Toğısov olarak zikretmiş, Kazakistan Ulttıq Ansiklopedisi ve Şakerim Ansiklopedisinde ise yazarın soyadı Tögısov olarak belirtilmiştir. Kulbek Ergöbek ise yazarın soyadını Tögesov olarak ifade etmiştir.

1919)'un 1915 yılında Ufa'daki Turmuş matbaasında yayımlanan *Nadandıq Qurbanı* (Cahillik Kurbanı)⁶ isimli piyesidir (Ğabdullin, 1968, s. 6; Korabay, 2008, s. 681). Bu dönemde ayrıca Kazak eğitimci ve gazetecisi Äkiram Ğalimov'un 1913 yılında yazdığı (Şalğınbay, 1999, s. 118) ancak ölümünden altı yıl sonra 1919 yılında Troitski'de Tatarca yayımlanan *May Mäseleleri* isimli satirik oyunu da bulunmaktadır (Ergöbek, 1994, s. 85).

Kazak edebiyatındaki bu ilk tiyatro eserlerinin yanı sıra Almatı'da yaşayan Rus yazar A. Lihanov'un Kazak halkının yaşayışını konu edinen *Manap* isimli tiyatrosu Muhammedğali Esengeldin tarafından tercüme edilmiş ve *Ayqap* gazetesinin 1914 yılındaki 14-21. sayıları arasında tefrika usulüyle yayımlanmıştır⁷ (Subhanberdina ve Dävitov, 1995, s. 350). Bu eserle ilgili olarak Mirjakıb Duwlatov, Kazak gazetesinin 1914 yılında yayımlanan 82. sayısında bir eleştiri yazısı kaleme almış ve bu da Kazak edebiyatındaki ilk tiyatro eleştirisi olmuştur⁸ (Negimov, 2010, ss. 239-243).

Ancak yazarın soyadı Nadandıq Qurbanı isimli eserin kapağında توگوسوف şeklinde yazıldığından yazarın soyadının "Tögüsof (v)" olarak okunmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir. Yazarın soyadının makale içinde farklı şekillerde yazılmasının sebebi ise başvurulan kaynaklardaki yazımın esas alınmasıdır. Yazar ayrıca *Ayqap* gazetesinde de Naymanskiy K. adıyla yazmıştır (bk. Musinov ve Kulmuhametov, 1993, s. 92; Smağulova, 2006, s. 463; Korabay, 2008, s. 681; Subhanberdina ve Dävitov, 1995, s. 366).

⁶ Kulbek Ergöbek ise Kölbay Tögesov'u Kazak tiyatrosunun atası saymakla birlikte *Nadandıq Qurbanı* isimli eserin 1915 yılında Kazan'da Karimovlar matbaasında basıldığını belirtmektedir.

⁷ *Ayqap* Gazetesi, Yıl: 1914, Sayı: 14, 231-233; Sayı: 16, 249-253; Sayı: 17, 259-261; Sayı: 18, 268-271; Sayı: 19, 278-280; Sayı: 20, 284-287; Sayı: 21, 293-295.

⁸ Kazak SSR İlim Akademisi tarafından 1975 yılında yayımlanan Kazak Teatrının Tarihi isimli eserin I. cildinde bu makalenin Säken Seyfulin'e ait olduğu belirtilmiştir. Ancak gazetede ki makalede M. D. kısaltması kullanılmıştır. Bu sebeple makaleyi Mirjakıb Duwlatov'un yazdığı kanaatine varılmıştır. Bahsi geçen kitapta bu makalenin Säken Seyfulin'e ait olarak belirtilmesinin en önemli sebebi Mirjakıb Duwlatov'un rejim düşmanı olarak kabul edilmesi ve yasaklanmasıdır (bk. Kazak SSR Ğılım Akademiyası, 1975, s. 43).

İlk Adımları Geciktiren Sebepler

Kazak edebiyatında tiyatro türünün ortaya çıkışının gecikmesinin belli başlı birkaç sebebi vardır. Bu sebeplerden ilki ve en önemlisi Kazakların 20. yüzyılın başlarına kadar göçebe yaşam tarzını devam ettirmeleridir. Göçebe yaşam tarzı sebebiyle tiyatronun oluşması için uygun bir ortam meydana gelmemiştir. Çünkü tiyatro, yerleşik bir yaşam tarzının doğurduğu bir sanat dalıdır. Başka bir açıdan da bakılacak olursa güçlü bir geleneğe sahip olan göçebe yaşam içerisinde tiyatro gibi bir türe de ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü göçebe hayat çerçevesinde kurulan düzen içerisinde tabiatla bütünleşen insanlar için göçebe hayatın bütün unsurları doğal bir tiyatro hüviyetine bürünmüştür.

Kazak halkının tarihî serüveni incelendiğinde 18 ve 19. yüzyılın tamamen savaşlarla ve isyanlarla geçtiği görülmektedir. Özellikle 1731 yılında Ebül Hayr Han'ın Rusların hâkimiyetine girmesi; Rusların bölgede hâkimiyet kurma faaliyetlerine karşı yapılan isyan girişimleri neticesinde Kazak coğrafyası büyük karışıklıklar içinde kalmıştır. Bu zaman zarfında Kazak toplumunun büyük bir ölüm kalım mücadelesinin ortasında kalması tiyatronun ortaya çıkışını geciktiren en önemli sebeplerden biri olmuştur.

Kazaklar arasında tiyatronun oluşumunun gecikmesinin üçüncü sebebi de toplumun bilinçli olarak eğitimden mahrum bırakılmasıdır. Bölgeye hâkim olan Rus Çarlığı, Kazakların eğitimden mahrum kalmalarına sebep olmuştur. Rusların boş bıraktığı eğitim faaliyetlerinin “Kazan” merkezli Ceditçiler tarafından doldurulmaya başlanmasıyla birlikte Rusya, bu alanda kendi açısından oluşan zafiyeti gidermek için XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim faaliyetlerini, bölge halkının Ruslaştırılması yönünde yürütmüştür.

Çarlık Rusya'sının kültür ve eğitim politikası, hâkimiyeti altında olan milletleri Ruslaştırma esasına dayanıyordu. Rus hükümetinin bu konudaki tutumu hiçbir tereddüde yer vermeyecek kadar açıktı. Nitekim Millî Eğitim Bakanı Tolstoy 1870 yılında şöyle yazmıştır: “Ülkemizde yaşayan geri kalmış halkları eğitmekteki esas gaye, onların muhakkak Ruslaştırılması olmalıdır. Böylece onlar, Rus halkıyla karışıp, eriyip gideceklerdir” (Ayan, 2008, s. 130).

Kızılorda'da 1926 yılında açılan ilk tiyatronun ilk rejisörü olan ünlü sanatçı Serâli Kojamkulov da on yedi yaşına kadar köyde hayvancılıkla uğraştığını, ancak 17 yaşına geldiğinde okula başlayabildiğini belirterek Kazak halkının o dönemdeki eğitim durumunu gözler önüne sermiştir (Musinov ve Kulmuhametov, 1993, s. 5).

XIX. yüzyılın başında Cedit okulları ile Rus-Kazak okulları arasında oluşan bu çatışma ortamı içerisinde kültürel faaliyetler de çeşitlenmeye ve zenginleşmeye başlamış, bunun doğal bir neticesi olarak da Kazak toplumunda nesir edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Bu edebiyatın ilk ürünlerinden olarak 1910 yılında

Mirjakıb Duwlatov tarafından *Bakıtsız Jamal* (Bahtsız Cemile) isimli ilk roman⁹ yazılmış, 1915 yılında da ilk tiyatro eseri yayımlanmıştır.

Kazak toplumunda tiyatronun geç ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri de 1905 yılındaki “Şubat Devrimi”ne kadar Rus Çarlığı’nın Kazakça basın yayın faaliyetlerine izin vermemesidir.

XX. yüzyılın başlarındaki Kazak edebiyatı, dikkate değer arayışlarla başlamıştır. Çarlık sansürü tarafından eserlerinin yayımlanması yasaklanan yazarlar, Şubat devriminin (1905) getirdiği yayın özgürlüğünden sonra eserlerini yayımlayabilmişlerdi. Artık şair ve yazarlar eserlerine konu seçmekte özgürdüler. Edebiyat ile ilgili mevzular tartışılmaya başlamış, fikir alış verişi yaygınlaşmıştı (Kıyrabayev, 2007, s. 551).

Bu durumun en açık göstergesi basılan kitap sayılarındaki artıştır. “1862-1900 yılları arasında 70 civarı Kazak kitabı basılırken, 1900-1917 yılları arasında bu sayı 200’e ulaşmıştır” (Söylemez, 2002, s. 351). Kazak topraklarının basın yayım faaliyetlerinin artışı da yine 1905’teki Şubat Devrimi sonrasına denk gelmiştir. 1907 yılında *Serke* adlı ilk özel gazete çıkmış; 1911 yılında *Ayqap* gazetesi yayım hayatına başlamış; 1913 yılında ise *Kazak* gazetesi çıkarılmıştır (Sübhanberdina, 1963, s. 276).

18. yüzyılın ortalarından itibaren Rusların hâkimiyetine giren Kazaklar için bütün yeni türlerin kaynağı Rus edebiyatı olmuştur. Kazak edebiyatında tiyatro türünün geç ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri de Rus edebiyatı ile oluşan bu bağ olmuştur. Tiyatro Rus toplumunda da geç bir dönemde ortaya çıkmış ve yayılmaya başlamıştır:

Çar Aleksey Mihayloviç zamanında ilk defa olarak “dünyevi” mevzular çerçevesinde tiyatroya karşı ilgi uyandığını görüyoruz. Moskova’daki Alman Mahallesi, Protestan papazlarından Gregori’nin topladığı Alman artistler, Çar’ın huzurunda tarihî bir temsil vermişlerdi. Bu Rus Çar’ı tiyatro temsillerine karşı alaka gösteren ilk Rus hükümdarı idi. Tiyatronun inkişafında ise Büyük Petro’nun reformu mühim rol oynadı. Moskova ve Petersburg’da daimi tiyatrolar tesis edildi; burada oynayan artistler ise hep yabancıları, bilhassa muhtelif Alman şehirlerinden davet edilen “trup”lardı. Sonraları İtalyan artistleri çoğaldı. Yelizaveta Petrovna

⁹ Kazak edebiyatında tiyatro türündeki ilk örneğin tespiti noktasında yaşanan belirsizliğin bir benzeri ilk roman konusunda da görülmektedir. Kazak edebiyatı tarihinde roman türünün ilk örneği olarak Spandiyar Köbeyev’in *Kalın Mal* (Başlık Parası) isimli eseri gösterilmektedir. *Kalın Mal* isimli eseri roman türünün ilk örneği olarak kabul eden Ävelbek Koñıratbayev *Kalın Mal*’ın 1908’de yazıldığını ancak 1913’te basıldığını belirtmektedir. Bu konuda bk. (Koñıratbayev, 1994, ss. 227-229). Bu sebeple basım tarihi esas alınarak 1910 yılında basılan *Baqıtsız Jamal* isimli eser Kazak romanının ilk örneği olarak ifade edilmiştir.

zamanında ilk Rus “Saray sahnesi” tesis edildi (1756); bu tiyatro ilk Rus dramcısı olan Sumarokov’un nezareti altında tragedya ve komedyalar oynadı; artistler arasında, ilk büyük Rus sanatkarı olan Volkov temayüz etti. II. Katerina’nın parlak saltanatı zamanında Rus tiyatrosu inkişaf imkânlarını buldu; hatta zengin çiftlik sahiplerinden bazıları, serf-köylülerinden artistler yetiştirerek, kendi malikânelerinde temsiller vermekte idiler. Rus tiyatrosunun gelişmesi ise XIX. yüzyıla aittir. Petersburg ve Moskova ile diğer büyük şehirlerde tiyatrolar tesis edildi. Bunlardan en mühimleri Moskova’da “Balşoy Teatr” (Büyük tiyatro, 1824, 1856’dan beri Opera) ve “Maly Teatr” (Küçük tiyatro, 1824) lardı. 1882 de tiyatrolar devlet inhisarından çıkınca, hususi müesseseler tarafından birçok tiyatro açılmıştır (Kurat, 1987, ss. 462-463).

İlk Tiyatro Eserleri ve Konuları

Kazak tiyatrosunun ilk dönemlerinde önce halkın eğitim sorunu, kadın erkek eşitliği, kız çocuklarının yaşadıkları sıkıntılar ve zengin fakir çatışması gibi konular ele alınmıştır. Özellikle 1917 devriminden sonra ise önceki konuların yanında Kazak destanları ve halk hikâyeleri ekseninde eserler verilmeye başlanmıştır.

Kazak edebiyatının basılan ilk tiyatro eseri olan Nadandıq Qurbanı’nda halkın eğitimsizliği sonucunda ortaya çıkan sıkıntılar ele alınmıştır. Halkın cahilliğinden faydalanarak onları aldatan sahte din adamları eserin temelini teşkil eder. Eserin yazarı Kölbay Tögüsov (2003, ss. 42-43), bu piyesi ile ilgili olarak: “İşte bozkırda yaşanan cahilliklerin bir kısmını elimden geldiğince oyun kitabına yazıp Kazak gençlerine sunmak istedim. Bu oyun Kazaklara sunulup, onların hâlleri kendilerine gösterilirse bu kadar cahillik yoldan kalkar diye ümit ediyorum” demiştir.

1917 yılında meydana gelen Bolşevik Devrimi’nin ardından ortaya çıkan yeni fikirlerin yayılması amacıyla “Es-Aymaq” adında bir dernek kurulmuş, Muxtar Äwezov, Jusipbek Aymawıtov, Säken Seyfullin gibi yazarlar bu derneğin faaliyetlerine katılmışlardır.

Bu çalışmalar çerçevesinde ilk olarak ele alınabilecek isim Muxtar Äwezov’dur. “Muxtar Äwezov’un ilk piyesi olan *El Ağası* “Es-Aymaq” derneğinin rehberi Seyitqızı Toqımbayev tarafından sahneye konulmuştur” (Kundakbayev, 1997, s. 12).

Yazarın bu piyesin ardından dikkati çeken bir diğer eseri 1917 yılında yazdığı ancak 1922 yılında basılan ve 1926 tarihinde Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti’nin ilk başkenti Kızılorda’da açılan devlet tiyatrosunda¹⁰

¹⁰ Kazakistan’daki ilk devlet tiyatrosunun açılması hususunda 22 Ekim 1925 tarihinde Xalıq Ağartuw Komissariyatı’nın toplantısında karar alınmış ve Dinşe Ädilov imzalı 25 Aralık 1925 tarihli buyruk ile tiyatro kurulmuştur. Kazakistan Sovyet Sosyalist

sahnelenen ilk oyun olan üç perdelik *Eñlik Kebek* isimli piyesidir (Äwezov, 1997, ss. 158-222)¹¹. Bu eserde temel konu birbirine düşman iki kabileden olan Eñlik ve Kebek arasındaki aşk hikâyesidir. Bu konu daha önce Abay'ın yönlendirmesiyle oğlu Mağawiya Abayulı ve yeğeni Şakerim Kudayberdiuli tarafından şiir şeklinde kaleme alınmıştır¹². Muxtar Äwezov da bu halk hikâyesini sahne tekniğine uygun olarak yazmıştır. Äwezov *Eñlik Kebek* isimli piyes üzerinde birtakım değişiklikler yaparak 1943 yılında dört perde olarak tekrar yayımlamıştır (Äwezov, 1997, ss. 224-264). Bu eserin ardından daha sonraki yıllarda yazarın *Beybişe Tokal* isimli piyesi 1923 yılında Taşkent'te, *Karaköz* isimli piyesi ise 1926 yılında Kızılorda'da yayımlanmıştır (Kazak SSR Gılım Akademisi, 1975, s. 386).

Bu dönemde eserleri ile tiyatronun gelişimine katkı sağlayan yazarlardan biri de Säken Seyfullin'dir. Yazar'ın ilk tiyatrosu 1917 yılında yazdığı ve 1920'de Orenburg'da yayımlanan, kadın-erkek eşitliğini ele aldığı *Baqıt Jolına* (Mutluluk Yoluna) isimli piyesidir. Seyfullin'in ikinci tiyatrosu ise 1922 yılında yine Orenburg'da yayımlanan, Bolşevik Devrimini anlattığı *Qızıl Suñqarlar* (Kızıl Kartallar) isimli eseridir. Yazarın bu eseri idam edildiği 1938 yılına kadar Ekim Devriminin yıldönümlerinde sahnelenmiştir (Kıyrabayev, 1999, ss. 591-592).

Kazak edebiyatının gelişiminde önemli katkıları bulunan Mirjakıb Duwlatov'un Kazak tiyatrosunun gelişiminde de katkısı büyük olmuştur. Mirjakıb Duwlatov, Kazak coğrafyasında tiyatro adına yapılan faaliyetleri *Kazak* ve *Enbekşi Kazak* isimli gazetelerde yazdığı makalelerde ele almış, bunların yanı sıra 1922 yılında *Balqiya* isimli dört perde ve on yedi sahneden müteşekkil bir tiyatro eseri de yazmıştır. Yazar bu tiyatrosunda Kazak toplumunda o dönemlerde sıkça görülen

Cumhuriyeti'nin ilk başkenti olan Kızılorda'da (eski adı Akmeşit) 13 Ocak 1926 tarihinde tiyatro perdesi açılmıştır. Bu tiyatro Almatı'nın başkent olması üzerine 1930 yılında bu şehre taşınmıştır (Musinov ve Kulmuhametov, 1993, s. 17; Kazak SSR Gılım Akademiyası, 1975, s. 82).

¹¹ Koç, İşina ve Korganbekov (2007, s. 458) tarafından hazırlanan Kazak Edebiyatı II isimli kitapta Kızılorda'da açılan tiyatrodaki sergilenen ilk oyunun Qoşmuhambet Kemeñgerov'un Altın Sakiyna (Altın Yüzük) isimli eseri olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu bilginin kaynağı ile ilgili olarak adı geçen kitapta herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

¹² Halk arasında 18. yüzyıldan başlayarak anlatılmaya başlayan Eñlik Kebek vakası üzerine ilk bilgiler Dala Walayatı Gazeti'nin 1892 yılında yayımlanan 31, 39. sayılarında *Kazaktardın Esterinen Ketpey Jürgeñ Bir Söz* (Kazakların Akıllarından Çıkmayan Bir Söz) başlığı ile verilmiştir. Ünlü Kazak şairi Abay Kunanbayev, oğlunu ve yeğenini bu konu üzerine yazmaları için teşvik etmiş ve her ikisi de manzum olarak bu konuyu ele almışlardır. Abay'ın yeğeni Şakerim Kudayberdiuli'nin *Jolsız Jaza Yaki Kez Bolğan İs* adıyla basılan bu eseri toplam 652 mısradır (Rsaev, 2008, s. 330).

kadın-erkek eşitsizliği, yöneticilerin adaletsizliği, yozlaşmış din adamları gibi birçok problemi ele almıştır. Mirjakıp Duwlatov'un bu emekleri rejim düşmanlığı suçlamasıyla 1935 yılında hapisteyken vefat etmesini de kapsayan ve 1928'de başlayan rejim düşmanlığı suçlaması sürecinin 1988 yılında ortadan kalkmasına kadar uygulanan inkâr politikaları yüzünden hak ettiği değeri bulamamıştır.

Mirjakıp Duwlatov gibi Kazak edebiyatına ve bu cümleden Kazak tiyatrosunun oluşumuna hizmet eden önemli bir sanatçı da Jüsipbek Aymawıtov'dur. Aymawıtov'un yazdığı ilk piyesi *Räbiğa* 17 Aralık 1917 tarihinde Semey'de gençler tarafından düzenlenen edebiyat gecesinde sahnelenmiştir. Edebiyat gecesinde oynanan piyeste yazarın kendisi ve Kazak edebiyatının en önemli isimlerinden Muxtar Äwezov da rol almıştır. Tek perdeli bu piyes 1926 yılında Moskova'da kitap olarak yayımlanmıştır. Yazarın bunun dışında *Mansapkorlar* (ilk adı *Jebir Bolıs*), *Kanapiya Men Şarbanuw*, *El Qorğanı*, *Şerniyaz*, *Sılañ Qız* isimli telif ve Rus yazar Puşkin'den yaptığı *Tas Meyman* ve *Sarañ Seri* isimli tercüme piyesleri bulunmaktadır (Jamiqayeva, 1997, s. 234).

Kazak tiyatrosunun gelişiminde bu isimlerin dışında Beyimbet Maylin, Jumat Şanin, Orınbek Bekov, Serali Kojamkulov, İlyas Jansugirov, Koşmuxambet Kemengerov, Ğabit Müsirepov, Smağul Sadwakasov gibi isimlerin de katkıları olmuştur.

Tablo 1. Kazak Edebiyatı İlk Dönem Tiyatro Eserleri Kronolojisi

Eserin Adı	Yazarın Adı	Yazılış Tarihi	Yayın Tarihi	Yayın Yeri
<i>Bayğustar</i>	İşanğali Mendixanov	1910	--	--
<i>Maldıbay</i>	İ. Mendixanov	1912	--	--
<i>Ğaziza</i>	Bekmukambet Serkebayev	1912	--	--
<i>Kızıl Buzav</i>	B. Serkebayev	1912	--	--
<i>Balger</i>	B. Serkebayev	1914	--	--
<i>Nadandıq Qurbanı</i>	Kölbay Tögüsov	1915	1915	Ufa
<i>Baqıt Jolina</i>	Säken Seyfullin	1917	1920	Orenburg
<i>Sılañ Qız</i>	Jüsipbek Aymawıtov	1920	1922	Orenburg
<i>Qızıl Suñqarlar</i>	S. Seyfullin	1920	1922	Orenburg
<i>Balqiya</i>	Mirjakıp Duwlatov	--	1922	Orenburg
<i>Eñlik Kebek</i>	Muxtar Äwezov	1917	1922/ 1943	Orenburg
<i>Beybişe Tokal</i>	M. Äwezov	--	1923	Taşkent
<i>Altın Saqıyna</i>	Qoşmuhabet Kemeñgerov	--	1923	Orenburg
<i>Mansapkorlar (Jebir Bolıs)</i>	Jüsipbek Aymawıtov	1917	1925	Moskova
<i>El Qorğamı</i>	J. Aymawıtov	1920	1925	Kızılorda
<i>Arqalıq Batır</i>	Jumat Şanin	--	1925	Semey
<i>Karaköz</i>	M. Äwezov	--	1926	Kızılorda
<i>Räbiğa</i>	J. Aymawıtov	1917	1926	Moskova
<i>Kanapiya Men Şarbanuw</i>	Jüsipbek Aymawıtov	1917	1926	Öskemen
<i>Şerniyaz</i>	J. Aymawıtov	--	1926	Semey
<i>Şaňsar Molda</i>	Beyimbet Maylin	--	1926	Orenburg
<i>Awıl Mektebi</i>	B. Maylin	--	1926	Kızılorda
<i>Neke Kiyar</i>	B. Maylin	1920	1927	Orenburg
<i>Qos Qaqpan</i>	B. Maylin	1925	1927	Kızılorda
<i>Közildirik</i>	B. Maylin	--	1929	Kızılorda

Sonuç

Edebî türler içerisinde önemli bir yer tutan tiyatro, Kazak edebiyatı içerisinde XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve hızlı bir şekilde gelişmiştir.

Kazak edebiyatında tiyatro türünün bu kadar geç ortaya çıkmasının en önemli sebepleri Kazak halkının göçebe yaşam tarzını devam ettirmesi, Kazakça basın yayın faaliyetlerinin Rus Çarlığı tarafından kısıtlanması, Kazak toplumunda eğitim imkânlarının sınırlı olması ve edebiyattaki gelişmelerin en önemli kaynağı olan Rus edebiyatında da tiyatronun geç ortaya çıkması olarak tespit edilmiştir.

Tiyatro, Kazak toplumunda geç dönemde ortaya çıkmasına rağmen özellikle türün propaganda amacıyla kullanılmasından dolayı ideolojik maksatlarla yoğun bir biçimde desteklenmiş ve hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Bu hızlı gelişimde yönetimin ideolojik yaklaşımlarının yanında, sanatçıların yoğun çabası ve halktan gelen yoğun ilginin de çok önemli katkıları olmuştur.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1997). Kazakistan. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. VI). Eskişehir: MEB Yayınları.
- Äwezov, M. (1997). *Şığarmaları, Cilt I*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Ayan, E. (2008). İbray Altınсарın ve Nikolay İvanoviç İlminski'nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri. *Turkish Studies*, 3(7), 125-135.
- Duwlatoв, M. (1914). Manap Draması. *Kazak Gazetesi*. No:82.
- Duwlatoв, M. (1915). Kazak Ädebiyet Keşi. *Kazak Gazetesi*, No:114.
- Ergöbek, K. (1994). *20. Ğasır Basındağı Ädebiyet*. Almatı: Bilim Baspası.
- Günhan, K. (1997). Gökkubbenin Çocuğı ile Gönül Sohbeti. *Bilig*, 6, 89-92.
- Ğabdullin, N. (1968). *Şıgarma Arkavı Şındık*. Almatı: Jazuvşı Baspası.
- Jamıqayeva, Ş. M. (1997). *Jüsipbek Aymawıtoв Şığarmalar Jiynağı, Cilt 3*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Joldasbekov, M. (1990). *Asıl Arnalar*. Almatı: Jazuvşı Baspası.
- Kabdolov, Z. (1970). *Ädebiyet Teoriyasının Negizderi*. Almatı: Mektep Baspası.
- Karatayev, M. (1971). *Janr Sıpatı*. Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyası.
- Karatayev, M., Nurtazin, T. ve Kıyrabayev, S. (1971). *Kazak Sovet Ädebiyeti*. Almatı: Mektep Baspası.
- Kazak SSR Ğılım Akademiyası. (1958). *Kazak Sovet Ädebiyetinin Oçerki*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Kazak SSR Ğılım Akademiyası. (1975). *Kazak Teatrının Tarihi I*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Kıyrabayev, S. (1999). Säken Seyfullin. *Kazak Ädebiyeti, Äntsiklopediya*. Almatı: Bilik Baspa Üyi.
- Kıyrabayev, S. (2007). Kazakistan Edebiyatı. *Türk Dünyası Edebiyatları Tarihi*. Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi.
- Koç, K., İşina, A. ve Korganbekov, B. (2007). *Kazak Edebiyatı II*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Koñıratbayev, Ä. (1994). *Kazak Ädebiyetinin Tarihi*. Almatı: Sanat Baspası.
- Korabay, S. (2008). Kölbay Tögisov. *Şäkerim Entsiklopediya*. Semey: Tengri Baspası.
- Kundakbayev, B. (1965). *Obhstık Kazak Teatrları*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Kundakbayev, B. (1997). *Muxtar Äwezov Jäne Teatr*. Almatı: Ğılım Baspası.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi*. Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Musinov, A. ve Kulmuhametov, M. (1993). *Seräli Kojamkulov-Şeberlik Mektebi*. Almatı: Öner Baspası.
- Negimov, S. (t.y.). *Mirjakıb Duwlatoв Şığarmaları*. Almatı: Ana Tili Baspası.
- Özdemir, A. (1996). Kazak Türklerinin Büyük Edibi Mirjakıb Duwlatoв (1885-1935). *Bilig*, 3, 162-170.
- Rsaev T. (2008). Eñlik Kebek. *Şäkerim Entsiklopediya*. Semey: Tengri Baspası.

- Sızdıkova, R. (1999). Orınbek Bekov. *Kazak Ādebiyeti, Āntsiklopediya*. Almatı: Bilik Baspa Üyi.
- Smağulova, S. (2006). Tögisov, Kölbay. *Kazakistan Ulttk Entsiklopediya*. Almatı: Kazak Entsiklopediyası Bas Redaksiyası.
- Söylemez, O. (2002). Bağımsızlığının 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Subhanberdina Ü. (1963). *Kazak'tın Revolyutsiyadan Burınğı Merzimdi Baspasözindegi Materiyaldar*. Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyası Baspası.
- Subhanberdina, Ü. ve Dävitov, S. (1995). *Ayqap*. Almatı: Kazak Entsiklopediyası Bas Redaksiyası.
- Şalğınbay, J. (1999). Ākiram Ğalımov. *Kazak Ādebiyeti Āntsiklopediya*. Almatı: Bilik Baspa Üyi.
- Şimşek, T. (2007). Türkçe Eğitiminde Drama. *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Täjibayev, Ā. (1971). *Kazak Dramaturgiyasının Damuwı men Kalıptasuvi*. Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyası.
- Tögüsov, K. (2003). *Şığarmalar Jiynağı*. Almatı: Alaş Baspası.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kaynak Kişi

Bekbosın, K. (2012). Özel Görüşme 06.04.2012.